

Beata Zarzycka
Magdalena Dawidowicz
Ewa Koziatek
Instytut Psychologii KUL

TYPY SAMOŚWIADOMOŚCI A PREFERENCJA WARTOŚCI

1. Wprowadzenie

Samoświadomość i towarzyszące jej procesy leżą u podstaw wielu zjawisk psychologicznych oraz związanych z nimi zachowań. Bycie świadomym siebie nieodłącznie związane jest z autokoncentracją. Proces autokoncentracji jest zjawiskiem, w którym człowiek nie przestając być podmiotem, staje się jednocześnie przedmiotem swojej percepcji i swojego poznania. Samoświadomość umożliwia sprawną identyfikację wartości będących podstawą podejmowanych decyzji i działań. Wartościowanie natomiast pełni w stosunku do samoświadomości funkcję integrującą (Sobczak 2004). Liczne teorie psychologiczne akcentują ten mechanizm odnoszenia aktualnej treści samoświadomości do standardów postępowania, a następnie oceniania istniejącej między nimi rozbieżności – motywującej osobę do redukcji tego stanu (Wicklund – za: Prężyna, Śliwak 2004). Dokonuje się to na dwa sposoby. Pierwszy polega na ucieczce od samoświadomości, czyli przerwaniu mało komfortowego stanu potwierdzającego, że człowiek nie sprostał własnym oczekiwaniom lub zdradził coś bardzo dla siebie istotnego. Drugi zakłada modyfikację zachowania adekwatną do preferowanych wartości (Aronson 1997). Dążenie do utrzymania pozytywnego obrazu siebie motywuje człowieka do postępowania zgodnego z posiadanym systemem wartości. Można zatem oczekiwać, że osoby świadome siebie, w warunkach intensyfikujących samoświadomość, będą funkcjonować w sposób bardziej zintegrowany. Dowodzą tego liczne eksperymenty z udziałem lustra, kamery video lub magnetofonu (Aronson 1997; Cialdini, Kenrick 2002). Mali kwestorzy w Hallo-

węcej niż w rzeczywistości, „nadprogramowo” częściej sięgali po większą liczbę niż jeden przewidziany cukierek z niepilnowanego półmiska ze słodyczami, gdy na ścianie za naczyniem znajdowało się duże lustro. Uruchamiało ono samoświadomość, a tym samym utrudniało postępowanie wbrew wartościom zakazującym kradzieży (Aronson 1997; Cialdini, Kenrick 2002). W innym eksperymencie Diener i Wallbom (za: Aronson 1997) dawali uczestniczącym w badaniach studentom test anagramów, przedstawiany jako wyjątkowo trafny sposób pomiaru inteligencji i zdolności radzenia sobie na studiach. Tak naprawdę test ów był zbyt trudny, aby w przeznaczonym na to czasie (5 minut) ktokolwiek mógł wykonać go w całości. Dodatkowo poinformowano badanych, że chociaż eksperymentator musi opuścić salę na 10 minut, to dzwonek zasygnalizuje koniec czasu na wykonanie zadania. Tym samym postawiono osoby badane w niełatwej sytuacji: z jednej strony kusila ich możliwość uzyskania dobrych wyników (choć przy pomocy oszustwa), z drugiej zaś strony – zagrażało ryzyko gorszych wyników oraz bycia uznanym za kogoś mało inteligentnego, chociaż uczciwego. Dodatkowo podzielono uczestników eksperymentu na dwie grupy: część rozwiązywała zadanie mając przed sobą duże lustro i magnetofon odtwarzający własny głos osoby badanej, część z lustrem za sobą i magnetofonem odtwarzającym głos innej osoby. Zastanawiano się czy badani naprawdę zakończą test kiedy rozlegnie się dzwonek, czy też skorzystają ze sposobności do oszustwa. Okazało się, że studenci wykonujący zadanie w warunkach nasilonej samoświadomości (z lustrem przed sobą), postępowali w większości przypadków uczciwie – oszukiwało tylko 7% badanych. Natomiast wśród studentów z drugiej grupy – bez zintensyfikowanej świadomości (z lustrem umieszczonym z tyłu) – 71% oszukiwało (Aronson 1997).

Dotychczasowe badania nad związkiem samoświadomości z procesem wartościowania koncentrowały się głównie na aspekcie treściowym. Badano m.in. sądy, opinie i postawy dotyczące różnych przedmiotów, będące stanami lub strukturami samoświadomości (Zaborowski 1994). Wspólną cechą treści samoświadomości jest możliwość ujmowania ich w kategoriach ewaluacyjnych i emocjonalnych – powiązanych z normami, standardami i wartościami człowieka (Zaborowski 1998). Aspekt treściowy nie wyczerpuje jednak złożoności omawianego zjawiska. Równie interesujące wydaje się uwzględnienie aspektu formalnego, czyli typologizacji samoświadomości. W prezentowanych badaniach, idąc za rozróżnieniem Zaborowskiego (1998), uwzględniono cztery typy samoświadomości, będące miarą zróżnicowania w sposobie przetwarzania treści o własnej osobie: obronną, zewnętrzną, osobową i refleksyjną. Można przypuszczać, że w zależności od typu samoświadomości człowiek w zróżnicowany sposób będzie postrzegał i preferował wartości. Osoby o dominującej samoświadomości obronnej, internalizują wartości niejako pod przymusem, w poczuciu zagrożenia, w sposób słabo uświadomiony, stąd w sposo-

bach realizacji wartości ujawniają pewną sztywność i większą koncentrację na regułach niż na ludziach. Zachowania osób przeżywających wartości w sferze samoświadomości zewnętrznej są niezbyt intensywne, ale stosunkowo trwałe. Osoby z samoświadomością refleksyjną podejmują wysiłek poznawczego przepracowania i uzasadnienia wartości (Sobczak 2004).

Szczególnym celem przeprowadzonych analiz jest poszukiwanie zależności między typem samoświadomości i preferowanymi przez człowieka wartościami. Badania mają na celu dostarczyć odpowiedzi na pytania:

1. Czy zróżnicowanie w zakresie przetwarzania informacji o sobie (typ samoświadomości) łączy się z preferowanymi wartościami?
2. Jaki jest poziom i kierunek wzajemnych zależności?
3. Czy zmienna płci modyfikuje zależności między samoświadomością i preferowanymi wartościami?

Do tak sformułowanych pytań problemowych wysunięto następujące hipotezy:

H1: Istnieje związek między preferencją wartości i typem samoświadomości.

H2: Zróżnicowanie w zakresie przetwarzania informacji o sobie modyfikuje preferencje wartości.

H3: Powiązanie samoświadomości i preferencji wartości jest różne w populacji kobiet i mężczyzn.

2. Metoda

Charakterystyka badanych osób

Przebadano 136 osób (70 kobiet, 66 mężczyzn) w wieku od 20 do 35 lat ($M = 23,31$; $SD = 3,52$). Rozpiętość wiekowa kobiet wynosi od 20 do 35 lat, a średnia wieku $M = 22,95$ ($SD = 3,43$). Badani mężczyźni są w wieku od 20 do 34 lat, ze średnią $M = 23,73$ i $SD = 3,58$. Między kobietami i mężczyznami nie ma statystycznie istotnych różnic w zakresie wieku. W badaniach uczestniczyły osoby z wykształceniem średnim ($N = 106$) i wyższym ($N = 30$).

Techniki badawcze

W badaniach zastosowano Skalę Samoświadomości Z. Zaborowskiego (1989) oraz Kwestionariusz Portretów S. Schwartza (Żywiec 2002).

Skala Samoświadomości Z. Zaborowskiego

Metoda składa się z 80 twierdzeń, wśród których 25 dotyczy samoświadomości osobowej, 23 obronnej, 15 zewnętrznej i 17 refleksyjnej. Możliwych jest 5 kategorii odpowiedzi: 0 – oznacza zupełną nietrafność, a 4 – całkowitą trafność.

Skala pozwala na pomiar czterech typów samoświadomości: obronnej, zewnętrznej, osobowej i refleksyjnej. Samoświadomość osobowa (indywidualna) – najbardziej egocentryczna spośród wszystkich czterech typów – polega na kodowaniu i przetwarzaniu informacji o własnej osobie dotyczących najczęściej osobistych planów, celów, wyzwań życiowych i problemów, których podstawą są autoschematy jednostki, pamięć i wyobrażenia osobista. Samoświadomość obronna (awersyjna) jest podobna do osobowej pod względem nasilenia egocentryzmu. Ten typ przetwarzania treści o sobie wiąże się jednak z negatywnymi emocjami: poczuciem zagrożenia, lękiem, niepokojem i w efekcie prowadzi do represjonowania lub zniekształcania treści świadomości. Samoświadomość obronna aktywizuje się często w sytuacjach niepowodzeń, stresu, przeżywania problemów. Funkcjonowanie człowieka, u którego dominuje ten typ samoświadomości charakteryzuje się silnymi mechanizmami obronnymi, niską twórczością i dużą sztywnością myślenia. Samoświadomość zewnętrzna polega na kodowaniu i przetwarzaniu treści dotyczących osoby w sposób możliwie jak najbardziej zobiektywizowany. Człowiek, u którego dominuje ten typ samoświadomości dookreśla siebie w odniesieniu do kontekstu zewnętrznego: norm, standardów, wymogów społecznych oraz wartości. Koncentruje się na własnych postawach wobec innych ludzi i świata, oddziaływaniach środowiska zewnętrznego oraz interakcjach zachodzących między nim i środowiskiem. Samoświadomość refleksyjna uznawana jest za najwyższą formę samoświadomości, sprzyjającą dojrzałości moralnej, społecznej i samorealizacji. Ten typ przetwarzania informacji o sobie funkcjonuje na bazie uwewnętrznionych wartości i norm, wzorców i standardów osobistych. Pozwala utrzymać z jednej strony konstruktywną tożsamość, a z drugiej – generować progresywne zmiany w osobowości (Zaborowski 2000).

Rzetelność skali obliczona przy pomocy współczynnika zgodności wewnętrznej (α Cronbacha) wynosi: dla samoświadomości osobowej $\alpha = 0,78$; obronnej $\alpha = 0,85$; zewnętrznej $\alpha = 0,70$ i refleksyjnej $\alpha = 0,82$. Rzetelność testowo-retestowa oceniona na grupie 50 osób w odstępie 21 dni wynosi: dla samoświadomości osobowej $r = 0,87$; obronnej $r = 0,89$; zewnętrznej $r = 0,78$ i refleksyjnej $r = 0,87$.

Trafność różnicowa została obliczona w stosunku do *Skali Samoświadomości – SCS (Self Consciousness Scale)* A. Feningsteina, M. F. Scheiera i A. H. Bussa (Zaborowski 1989).

Kwestionariusz Portretów S. Schwartza

Do badania wartości wykorzystano *Kwestionariusz Portretów – Portrait Values Questionnaire (PVQ)* – autorstwa S. Schwartza¹ (Schwartz, Melech, Lehmann, Burgess, Owens 2001). W prezentowanych badaniach wykorzystano polską wersję kwestionariusza w autoryzowanym przekładzie Z. Zaleskiego, znaną pod nazwą *Kwestionariusz Portretów* (Żywiec 2002). Narzędzie składa się z 40 itemów (portretów), pogrupowanych w 10 podskal, reprezentujących poszczególne typy wartości: Konformizm (*conformity*), Tradycja (*tradition*), Uniwersalizm (*universalism*), Samosteroowność (*self-direction*), Stymulacja (*stimulation*), Hedonizm (hedonizm), Osiągnięcia (*achievement*), Władza (*power*), Bezpieczeństwo (*security*). W najnowszej wersji podskale skategoryzowano w 4 kategorie wyższego rzędu: Otwartość na zmiany (*openness to change*), Przekraczanie ja (*self-transcendence*), Zachowawczość (*conservation*) i Umacnianie „ja” (*self-enhancement*).

Osoba badana ocenia podobieństwo przedstawionego portretu do siebie na 6-ciostopniowym kontinuum: od 1 – „bardzo niepodobny do mnie” do 6 – „bardzo podobny do mnie”. Wynikiem jest średnia arytmetyczna z ocen przypisanych poszczególnym pozycjom w każdej podskali. Im wyższy wynik, tym bardziej dana kategoria wartości liczy się jako przewodnie *pryncypium* w życiu człowieka.²

Rzetelność poszczególnych podskal oryginalnej wersji *PVQ* – mierzona współczynnikiem *alpha* Cronbacha – ma wartość od 0,37 (Tradycja) do 0,79 (Hedonizm).³ Rzetelność testowo-retestowa oceniona na grupie izraelskich studentów w odstępie 14 dni potwierdziła stabilność 8 z 10 kategorii wartości, z wyjątkiem Konformizmu, który zyskał na ważności ($p < 0,05$) i Bezpieczeństwa, które oceniono jako mniej ważne ($p < 0,01$). Brak jest informacji na temat walorów psychometrycznych polskiej wersji metody (Żywiec 2002).

¹ Jest to zmodyfikowana wersja *Skali Wartości* Schwartza (*SVS*) składającej się z 57 wartości pogrupowanych w 7 kategorii: pozycja społeczna, konserwatyzm, harmonia, więzi partnerskie, autonomia intelektualna, autonomia emocjonalna, własne sprawstwo (Szuster 2002).

² Schwartz w swoich pracach stosował *Symilarity Structure Analysis* (SSA), pozwalającą na sprawdzenie zgodności empirycznego rozkładu typów wartości z modelem teoretycznym.

³ Badania przeprowadzono w Południowej Afryce ($N = 3210$), we Włoszech ($N = 5867$), Ugandzie ($N = 840$ dziewcząt w wieku 13-14 lat) i Izraelu ($N = 200$ studentów).

3. Wyniki badań

W tabeli 1. przedstawiono wyniki uzyskane przez grupę zasadniczą oraz podgrupy kobiet i mężczyzn w zakresie wartościowania. Badania pokazują, że mężczyźni uzyskali statystycznie istotnie wyższe wyniki w skali Hedonizmu ($p < 0,05$) i Władzy ($p < 0,05$), natomiast kobiety uzyskały wyższe wyniki w skalach Życzliwości ($p < 0,001$) i Uniwersalizmu ($p < 0,05$).

Tab. 1. Średnie (M), odchylenia standardowe (SD) w grupie zasadniczej oraz w grupie kobiet i mężczyzn oraz poziomy istotności różnic międzygrupowych (p) w skalach wartości

Skale wartości	Grupa zasadnicza ($N = 136$)		Kobiety ($N = 70$)		Mężczyźni ($N = 66$)		Test t	
	M	SD	M	SD	M	SD	t	$p <$
Konformizm	3,74	0,90	3,61	0,91	3,87	0,87	1,72	n.i.
Tradycja	3,86	0,89	3,84	0,83	3,88	0,96	0,23	n.i.
Życzliwość	4,75	0,79	4,96	0,69	4,53	0,84	-3,25	0,001
Uniwersalizm	4,63	0,76	4,78	0,64	4,47	0,85	-2,39	0,050
Samosterowność	4,51	0,81	4,49	0,86	4,53	0,76	0,32	n.i.
Stymulacja	3,77	1,09	3,82	1,09	3,71	1,10	-0,57	n.i.
Hedonizm	3,34	1,10	3,16	1,05	3,53	1,13	1,97	0,05
Osiągnięcia	3,89	0,93	3,95	0,96	3,83	0,91	-0,78	n.i.
Władza	2,74	1,01	2,55	0,96	2,94	1,02	2,34	0,050
Bezpieczeństwo	4,02	0,76	4,07	0,74	3,96	0,77	-0,88	n.i.

Samoświadomość osobowa

Korelacje między samoświadomością osobową i wartościowaniem w grupie zasadniczej oraz w grupach kobiet i mężczyzn przedstawiono w tabeli 2. W grupie zasadniczej samoświadomość osobowa koreluje statystycznie istotnie, dodatnio z Tradycją ($r = 0,24$; $p < 0,01$), Uniwersalizmem ($r = 0,20$; $p < 0,05$) i Osiągnięciami ($r = 0,21$; $p < 0,05$). W grupie mężczyzn widoczne są statystycznie istotne dodatnie korelacje z Konformizmem ($r = 0,37$; $p < 0,01$), Tradycją ($r = 0,36$; $p < 0,01$) i Życzliwością ($r = 0,25$; $p < 0,05$), a w grupie kobiet – z Osiągnięciami ($r = 0,27$; $p < 0,05$).

Tab. 2. Korelacje (r Pearsona) między samoświadomością osobową i wartościami w grupie zasadniczej ($N = 136$) oraz w grupie kobiet ($N = 70$) i mężczyzn ($N = 66$)

Wartości	Grupa zasadnicza	Kobiety	Mężczyźni
Konformizm	0,15	0,04	0,37**
Tradycja	0,24**	0,16	0,36**
Życzliwość	0,16	0,01	0,25*
Uniwersalizm	0,20*	0,12	0,24
Samosterowność	0,16	0,21	0,12
Stymulacja	0,12	0,21	-0,02
Hedonizm	0,01	0,02	0,08
Osiągnięcia	0,21*	0,27*	0,10
Władza	0,02	0,17	-0,09
Bezpieczeństwo	0,10	0,06	0,13

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Samoświadomość zewnętrzna

Samoświadomość zewnętrzna koreluje statystycznie istotnie z 7 wartościami: Tradycją ($r = 0,42$; $p < 0,001$), Życzliwością ($r = 0,38$; $p < 0,001$), Konformizmem ($r = 0,34$; $p < 0,001$), Stymulacją ($r = 0,25$; $p < 0,01$), Osiągnięciami ($r = 0,24$; $p < 0,01$), Bezpieczeństwem ($r = 0,24$; $p < 0,001$) i Uniwersalizmem ($r = 0,23$; $p < 0,01$) (tab. 3).

Tab. 3. Korelacje (r Pearsona) między samoświadomością zewnętrzną i wartościami w grupie zasadniczej ($N = 136$) oraz w grupie kobiet ($N = 70$) i mężczyzn ($N = 66$)

Wartości	Grupa zasadnicza	Kobiety	Mężczyźni
Konformizm	0,34***	0,37***	0,39**
Tradycja	0,42***	0,44***	0,41**
Życzliwość	0,38***	0,37**	0,37**
Uniwersalizm	0,23**	0,19	0,21
Samosterowność	0,08	-0,04	0,21
Stymulacja	0,25**	0,28*	0,23
Hedonizm	0,12	0,13	0,17
Osiągnięcia	0,24**	0,32**	0,15
Władza	-0,05	-0,02	0,02
Bezpieczeństwo	0,24**	0,16	0,29*

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Bardzo podobny obraz powiązań między analizowanymi zmiennymi wyłania się w grupie kobiet z tą różnicą, że nie odnotowano powiązań istotnych statystycznie z Uniwersalizmem i Bezpieczeństwem. Natomiast w grupie mężczyzn brak jest powiązań ze Stymulacją i Osiągnięciami.

Samoświadomość refleksyjna

Przeprowadzone analizy ujawniły liczne związki samoświadomości refleksyjnej z wartościowaniem. W grupie zasadniczej dotyczą one następujących wartości: Uniwersalizm ($r = 0,49$; $p < 0,001$), Życzliwość ($r = 0,47$; $p < 0,001$), Tradycja ($r = 0,41$; $p < 0,001$), Samosterowność ($r = 0,27$; $p < 0,01$), Stymulacja ($r = 0,24$; $p < 0,01$), Władza ($r = -0,22$; $p < 0,05$) i Konformizm ($r = 0,21$; $p < 0,05$) (tab. 4).

Tab. 4. Korelacje (r Pearsona) między samoświadomością refleksyjną i wartościami w grupie zasadniczej ($N = 136$) oraz w grupie kobiet ($N = 70$) i mężczyzn ($N = 66$)

Wartości	Grupa zasadnicza	Kobiety	Mężczyźni
Konformizm	0,21*	0,08	0,43***
Tradycja	0,41***	0,25*	0,59***
Życzliwość	0,47***	0,34**	0,53***
Uniwersalizm	0,49***	0,42***	0,52***
Samosterowność	0,27**	0,25*	0,31**
Stymulacja	0,24**	0,29*	0,17
Hedonizm	-0,14	-0,10	-0,12
Osiągnięcia	0,03	0,15	-0,12
Władza	-0,22*	-0,12	-0,26*
Bezpieczeństwo	0,14	0,13	0,12

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Bardzo podobny obraz zależności wyłania się w grupie mężczyzn. Różnica dotyczy tylko Stymulacji, która nie koreluje statystycznie istotnie ze samoświadomością refleksyjną. U kobiet brak jest powiązań z dwoma typami wartości: Konformizmem i Władzą.

Samoświadomość obronna

Najbardziej ubogie powiązania z wartościami dotyczą samoświadomości obronnej. Analizy korelacyjne ujawniły jedną statystycznie istotną, dodatnią zależność w grupie mężczyzn dotyczącą Konformizmu ($r = 0,26$; $p < 0,05$).

Tab. 5. Korelacje (r Pearsona) między samoświadomością obronną i wartościami w grupie zasadniczej ($N = 136$) oraz w grupie kobiet ($N = 70$) i mężczyzn ($N = 66$)

Wartości	Grupa zasadnicza	Kobiety	Mężczyźni
Konformizm	0,12	0,03	0,26*
Tradycja	0,15	0,13	0,19
Życzliwość	-0,10	-0,21	-0,07
Uniwersalizm	-0,04	-0,11	-0,03
Samosterowność	-0,12	-0,12	-0,12
Stymulacja	-0,02	0,06	-0,12
Hedonizm	0,04	0,02	0,10
Osiągnięcia	0,13	0,14	0,10
Władza	0,00	0,03	0,02
Bezpieczeństwo	0,03	-0,09	0,14

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

4. Dyskusja wyników

Celem prezentowanych badań było poszukiwanie zależności między typami samoświadomości i wartościami. Główne pytanie koncentrowało się na tym, czy jakiegokolwiek powiązania między wymienionymi zmiennymi występują, a dalej czy powiązania te są różne w zależności od różnych typów samoświadomości oraz, czy istnieje jakaś specyfika powiązań analizowanych zmiennych w podgrupach kobiet i mężczyzn. Za Zaborowskim (1998) przyjęto rozumienie samoświadomości jako procesu przetwarzania informacji o własnej osobie i relacjach z otoczeniem, sprzyjającego regulacji i kontroli przeżyć oraz zachowań – poprzez koncentrację uwagi na własnej osobie. W definiowaniu wartości, bazowano na teorii zintegrowanego systemu wartości Schwartza (1996), w którym wartości są definiowane jako pożądane, ponad-sytuacyjne cele, o różnym stopniu ważności, pełniące rolę przewodnich pryncypiów w życiu człowieka.

Stosownie do tak sformułowanych pytań badawczych wysunięto hipotezy. Zaprezentowane w niniejszym artykule analizy dają podstawę do sformułowania następujących wniosków:

1. Istnieją powiązania istotne statystycznie między typami samoświadomości i preferowanymi wartościami.
2. W podgrupie zasadniczej (kobiety i mężczyźni) najwięcej powiązań z wartościami wykazuje samoświadomość refleksyjna i zewnętrzna.

3. Istnieje zróżnicowane powiązanie typów samoświadomości z preferencją wartości u kobiet i u mężczyzn.

Osoby, które cechuje refleksyjność, zdolność do krytycznej samooceny, autoanalizy, wglądu uznają za ważne Uniwersalizm i Życzliwość, a zatem zorientowanie na dobro otoczenia w wymiarze makro oraz w wymiarze społecznym. Konstelacja tych dwóch wartości składa się na wyróżniony przez Schwartz'a wymiar zwany Przekraczanie „ja”. Prawdopodobnie silnie obecny w samoświadomości refleksyjnej czynnik poznawczy uzdalnia człowieka do zachowań heterostatycznych: przekraczania siebie, wychodzenia poza schematyzm, rozwijania szerokich horyzontów myślowych, empatii i altruizmu. Osoby z dominującą samoświadomością refleksyjną uznają za ważne zarówno pielęgnowanie dziedzictwa kulturowego (Tradycja), jak również otwieranie się na bodźce zewnętrzne i wyzwania życiowe (Stymulacja). Cenią sobie zatem niezależność w myśleniu i decydowaniu, możliwość tworzenia i eksplorowania (Samosterowność) oraz uważają za istotne niwelowanie działań, skłonności lub impulsów potencjalnie lub realnie szkodliwych dla innych ludzi lub naruszających ogólnie przyjęte normy społeczne (Konformizm). Wyraźnie uwidacznia się w tej grupie badanych łączenie otwartości na to, co nowe z szacunkiem do tego co stare i sprawdzone. Ujemna korelacja ujawnia się między samoświadomością refleksyjną i Władzą. Im bardziej człowiek jest zdolny do przetwarzania informacji o sobie w sposób refleksyjny, tym mniejsze znaczenie mają dla niego prestiż i status społeczny. W grupach zróżnicowanych ze względu na płeć uzyskano analogiczne powiązania, z tą różnicą, że w grupie mężczyzn brak jest zależności między samoświadomością refleksyjną i Stymulacją, a w grupie kobiet – z Władzą i Konformizmem. Dla mężczyzn z dominującą samoświadomością refleksyjną nie są zatem atrakcyjne nowe bodźce zewnętrzne ani wyzwania życiowe, natomiast dla kobiet – sprawowanie władzy oraz konformizm w relacjach społecznych.

Również liczne korelacje odnotowano między samoświadomością zewnętrzną i preferencją wartości. Osoby szczególnie wrażliwe na oceny innych ludzi, często martwiące się negatywnymi opiniami otoczenia, zdolne do umiejętnego kierowania wrażeniem wywieranym na innych, trafnie dostrzegające rozbieżności między standardami społecznymi i swoim postępowaniem uznają za ważne: Uniwersalizm, Życzliwość, Tradycję, Konformizm i Stymulację – podobnie jak Refleksyjni. Dodatkowo istotne są dla nich są osobiste sukcesy, które zawdzięczają własnym kompetencjom (Osiągnięcia), a także harmonia i stabilność w relacjach z innymi ludźmi (Bezpieczeństwo). O ile w grupie z dominującą samoświadomością refleksyjną jedynym możliwym do wyodrębnienia był wymiar przekraczania ja, o tyle u osób z dominującą samoświadomością zewnętrzną uzyskano empirycznie dwa wymiary: przekraczanie ja oraz przeciwny do niego wymiar zachowawczości, na który składają się: Bezpieczeństwo, Konformizm i Tradycja. Osoby świadomo-

ściowo zewnętrzne oscylują zatem między dwoma przeciwstawnymi tendencjami: autotranscendencją i dążeniem do utrzymania swojego *status quo*. W grupie kobiet powiązania samoświadomości zewnętrznej z wartościami są analogiczne do grupy zasadniczej, z tą różnicą, że nie odnotowano powiązań z Uniwersalizmem i Bezpieczeństwem. Kobiety z dominującą samoświadomością zewnętrzną nie przejawiają zatem zainteresowania szeroko rozumianym dobrobytem świata i przyrody ani bezpieczeństwem. W grupie mężczyzn brak jest powiązań samoświadomości zewnętrznej ze Stymulacją i Osiągnięciami, co sugeruje, że ekscytacja życiem i osobiste sukcesy pozostają poza obszarem ich zainteresowania.

W grupie osób z dominującą samoświadomością osobową odnotowano mniej powiązań z wartościami. Ten typ samoświadomości bardzo silnie powiązany jest z aktywizacją struktury „ja”. Sprzyja uzyskiwaniu wglądu, kształtowaniu niezależności oraz minimalizowaniu podatności na sugestie. Niekiedy jednak nazbyt intensywnie rozbudowana samoświadomość osobowa utrudnia realizację zadań rzeczowych, nawiązywanie i podtrzymywanie relacji z innymi ludźmi, a nawet hamuje aktywność społeczną, ze względu na fakt, że funkcjonuje na podłożu indywidualnych cech, autoschematów, postaw i potrzeb człowieka (Zaborowski 2000). Osoby z grupy zasadniczej funkcjonujące na tym poziomie samoświadomości uznają za ważne podtrzymywanie tradycji (Tradycja), dbałość o dobro świata w wymiarze makro (Uniwersalizm) oraz osobiste osiągnięcia i sukcesy (Osiągnięcia). Odmiennie zapatrują się na kwestię wartości podgrupy wyodrębnione z uwagi na płeć. Nieco zaskakujące wydaje się, że mężczyźni z dominującą samoświadomością osobową cenią Konformizm, Tradycję i Życzliwość – tak jakby zintensyfikowana podmiotowość skłaniała ich do unikania zachowań nie aprobowanych przez innych, kultywowania zwyczajów i tradycyjnych poglądów oraz przekraczania własnych tendencji egocentrycznych. Bliższe przewidywaniom wyniki uzyskano w grupie kobiet, które najbardziej preferują osobiste sukcesy (Osiągnięcia). Można zaryzykować tezę, że ten egocentryczny sposób kodowania i przetwarzania informacji o własnej osobie, w grupach zróżnicowanych ze względu na płeć w odmienny sposób aktywizuje wartościowanie.

Samoświadomość obronna, funkcjonująca na podłożu lęku i zagrożenia, nie wykazuje powiązań z wartościowaniem ani w grupie zasadniczej, ani w grupie kobiet. Jedynie w podgrupie mężczyzn uzyskano jedną statystycznie istotną korelację z Konformizmem. Charakterystyczna dla osób z wysoką samoświadomością obronną niechęć do koncentrowania uwagi na własnej osobie współwystępuje zatem z wizją świata, w której istotną wartością jest dążenie do podporządkowania się innym.

Prezentowane badania nie wyczerpują złożonej problematyki potencjalnych współzależności między typem samoświadomości i wartościowaniem, ale bez wątpienia dostarczają nowej wiedzy przybliżającej to zagad-

nienie. Nie jest zaskoczeniem fakt, że najliczniejsze związki z wartościami wykazują samoświadomość refleksyjna i zewnętrzna, natomiast stosunkowo mniejsze – osobowa, a prawie żadne – obronna. Można przypuszczać, że silniejsze i zakresowo szersze powiązania z wartościami w przypadku samoświadomości refleksyjnej i zewnętrznej dokonują się według odmiennych zasad. Dominacja refleksyjnej samoświadomości warunkuje prawdopodobnie większe możliwości zrozumienia znaczenia poszczególnych wartości oraz wypracowania ich osobistych uzasadnień. Natomiast wartościowanie u osób z dominującą samoświadomością zewnętrzną wydaje się być uwarunkowane procesami adaptacyjnymi, zachodzącymi w kontekście oczekiwań społecznych. Trudno jest natomiast jednoznacznie wyjaśnić niektóre powiązania w podgrupach wyodrębnionych ze względu na płeć, zwłaszcza u mężczyzn z dominującą samoświadomością osobową.

BIBLIOGRAFIA

- Aronson E., Wilson T. D., Akert R. M. (1997). *Psychologia społeczna – serce i umysł*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Cialdini R. B., Kenrick D. T., Neuberg S. L. (2002). *Psychologia społeczna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Fontaine J. R. J., Duriez B., Luyten P., Corveleyn J., Hutsebaut D. (2005). Consequences of a multi-dimensional approach to religion for the relationship between religiosity and value priorities. *International Journal for the Psychology of Religion*, 15, 2, 123-143.
- Prężyna W., Śliwak J. (2004). Altruizm – ale jaki? W: L. Pytka, T. Rudowski (red.), *Samoświadomość i jakość życia: perspektywa psychospołeczna*, (s. 13-30). Warszawa: ENETEIA.
- Rokeach M. (1968). *Beliefs, attitudes and values*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Saroglou V., Delpierre V. and Dermelle R. (w druku). Values and religion: A meta-analysis of studies using Schwartz's model. *Personality and Individual Differences*.
- Schwartz S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. W: M. P. Zanna (red.), *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65. London: Academic Press.
- Schwartz S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying of theory of integrated value systems. W: C. Seligman, J.M. Olson, M. P. Zanna (red.), *The psychology of values: The Ontario Symposium*, (s. 1-4). Hillsdale, New York: Erlbaum.

- Schwartz S. H., Huismans S. (1995). Value priorities and religiosity in four western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58, 88-107.
- Schwartz S. H., Melech G., Lehmann A., Burgess S. M. H., Owens V. (2001). Extending the Cross-Cultural Validity of the Theory of Basic Human Values with A Different Method of Measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 9, 519-542.
- Sobczak S. (2004). Aksjologiczne wątki w koncepcji samoświadomości Zbigniewa Zaborowskiego. W: L. Pytko, T. Rudowski (red.), *Samoświadomość i jakość życia: perspektywa psychospołeczna*. Warszawa: ENETEIA.
- Szuster A. (2002). Orientacje prospołeczne a preferowanie wartości (w kategoryzacji Shaloma Schwartza). W: M. Lewicka (red.), *Jednostka i społeczeństwo*, (s. 198-215). Gdańsk: GWP.
- Zaborowski Z. (1994). *Współczesne problemy psychologii społecznej i psychologii osobowości*. Warszawa: PROFI.
- Zaborowski Z. (1989). *Psychospołeczne problemy samoświadomości*. Warszawa: PWN.
- Zaborowski Z. (1998). *Świadomość i samoświadomość człowieka*. Warszawa: ENETEIA.
- Zaborowski Z. (2000). *Teoria treści i form samoświadomości*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Żywiec R. (2002). *System wartości a postawy wobec wybranych grup mniejszościowych u Polaków mieszkających w Polsce i za granicą*. Niepublikowana praca magisterska. Lublin: KUL.

TYPES OF SELF-CONSCIOUSNESS AND VALUE PREFERENCE.

(Summary)

The structure of human values is shaped by various individual and social factors. This report is another in the set of researches, orientated at the quest for subjective correlatives of value preference and self-consciousness. The goal of personal empirical research is the search for relationship between value preference and the type of human self-consciousness. The background for formulating the research problem is the conception of the content and forms of self-consciousness worked by Z. Zaborowski. Empirical research is an attempt to answer the question concerning specificity of values, depending on the way of processing information about somebody's own person, and the type of self-consciousness.

Self-consciousness Scale by Z. Zaborowski and *Value Questionnaire* by Y. Schwartz were used in this research. The research group ($N = 150$) consists of 150 persons with secondary and higher education, in the 20 to 35 age bracket.

The empirical research verified the hypothesis formulated in the article, showing statistically important relationship between the process of valuation and the type of self-consciousness.

Korekta językowa – Katarzyna Ostrowska